

A HORTHY-KULTUSZ VALLÁSOS JELLEGÉRŐL

Turbucz Dávid

Az első világháború után számos európai államban jelentek meg vezérkultuszok. Magyarország sem volt kivétel. E kultuszok összehasonlítása, a közöttük meglévő hasonlóságok és különbségek azonosítása, e jelenség alaposabb megértéséhez járulhat hozzá. A megjelenésük közös társadalomlélektani körülményei¹ miatt – hipotézisem szerint – elsősorban a politikai rendszerek jellege és a társadalmi berendezkedés határozta meg a vezérkultuszok jellegét és – értelemszerűen – azokat a kereteket, amelyekben léteztek, így a vezérkultuszok közötti különbségek alapvetően a politikai és társadalmi berendezkedésre vezethetők vissza. Az egyes politikai és katonai vezérek személye köré felépített képek számos eleme ugyanis vándormotívumnak tekinthető, mert „ugyanannak a jelenségnek különböző időkben jelenlévő megnyilvánulási formáival van dolgunk”.² Ahogyan a különböző korokban kialakult vezérkultuszok, úgy, értelemszerűen, a kortárs kultuszok esetében is kimutathatók tartalmi azonosságok, hasonlóságok, amelyek – mint látható lesz – a különböző politikai rendszerekben eltérő keretek között töltik be funkciójukat.

E tanulmány célja az 1919 és 1944 közötti Horthy-kultusz vallásos jellegének bemutatása. A vonatkozó elméleti szakirodalom és a kutatásaim alapján arra a kérdésre szeretnék választ adni, hogy a Horthy Miklós személye köré felépített vezérkultusz besorolható-e az ún. politikai vallások közé.

¹ Ernst Cassirer: A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 37., 39-40.

² Povedák István: Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban. Gerhardus Kiadó, Szeged, 2011. 34., 37., 39. Az idézet a 34. oldalon található.

A politikai vallások jelensége

A totalitárius rendszerek vizsgálata, e jelenség, és különösen is a vonzerejének elemzése során került előtérbe a politikai vallás (*political religion*) fogalma. A totalitárius rendszerek egyik célja az adott társadalom tagjainak elmagányosítása, homogén tömeggé szervezése volt, amit a tömegkommunikáció eszközein keresztül, illetőleg a terror és a politikai mobilizáció révén az ellenőrzésük, befolyásuk alatt akartak tartani. E totális átalakítási kísérlettel való azonosulás okai között nemcsak a megfélemlítés, a kényszer található meg, hanem érzelmi tényezők, fogódzkodók, például az ún. politikai vallások jelensége.³

A politikai vallás evilági jellegű, mert „olyan társadalmi és politikai rend jelenségeként képzelhető el, amelyben a vallás és politika végleg elváltak egymástól”, tehát szekularizált közegben, az állam és az egyház szétválasztása után, amikor a vallásos hit megélése már magánügy.⁴ Mindez azonban csak a jelenség egyik oldala. A politikai vallások jellegükből következően az „evilági megváltás” ígértét, egyfajta kapaszkodót, „kollektív üdvönt” jelentenek, mert a bizonytalan, kilátástalannak tűnő körülmények (háborúk, forradalmak, különféle válságjelenségek) ellenére reményt kínálnak azon emberek számára, akik hinni szeretnének valamiben, elsősorban egy jobb, szebb, boldogabb és kiszámíthatóbb jövőben. Ezek az emberek azonban már elveszítették a tradicionális vallásba vetett hitüket, nem azonosulnak többé például a keresztény hittel és értékrendszerrel. Viszont ennek ellenére mégis vallásosan viselkednek, például emberfeletti garanciákat keresnek, még akkor is, ha ez nem tudatos a részükről.⁵ A politikai vallások tehát egyfajta – nem a túlvilágra, az örök életre, hanem a földi létre vonatkozó – valláspótlékok, amelyekben visszaköszönnek a korábbi évszázadokra jellemző, az érzelmi azonosulást megteremtő, a közösség kohézióját erősítő vallásos jelenségek és külsőségek. A tradicionális vallásosság jellemzői

³ Balogh László Levente: Totalitarizmus és politikai vallások. In: Kommentár, 2011/1. sz. 76–77.

⁴ Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 78.; Lásd még Marina Cattaruzza: Introduction to the special issue of Totalitarian Movements and Political Religions: Political Religions as a Characteristic of the 20th Century. In: Totalitarian Movements and Political Religions, 2005/1. sz. (6.) 2–3.; Juan J. Linz: The religious use of politics and/or the political use of religion. Ersatz ideology versus ersatz religion. In: Hans Maier (ed.): Totalitarianism and Political Religions. Vol. I: concepts for the comparison of dictatorships. Routledge, London–New York, 1996. 103. Eric Voegelin, aki 1938-ban megjelent könyvében értelmezte ezt a jelenséget, történelmi tendenciának – egyfajta hanyatlásnak – tekintette, hogy a modern korra elvált egymástól a politika (az állam) és a vallás, míg végül megjelent a totalitarizmus. Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 81–84.

⁵ Mircea Eliade szerint „[a] legtöbb »vallás nélküli« ember még mindig vallásosan viselkedik, noha ennek nincs tudatában. [...] A »vallásnélküliek« túlnyomó többsége valójában nem mentes vallási viselkedésmódoktól, teológiáktól és mitológiáktól”. Idézi Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 78. Lásd még a 79. oldalt is.

(szimbólumok, rítusok, szertartások, intézmények) tehát nem tűntek el, csak jelentős mértékben átalakultak, radikálisan új értelmet nyertek.⁶ Nem másról van tehát szó, mint arról, hogy a politika, az állam, a fennálló uralmi rend szakralizálódott és Isten helyére lépett, azaz „a megváltás [már – T. D.] az emberi cselekedetek eredményeként” volt elérhető.⁷ A „megváltás” innentől kezdve nem Istentől érkezett, hanem az állam, a párt és a mindezt megszemélyesítő vezér garantálta a „hinni akarók”, a „megváltásra vágyók” számára.⁸ Istent lefejezték.⁹

A politikai vallások és a vezérkultuszok jelensége értelemszerűen összekapcsolódott. Ennek eredményeként a vezért – tetteit és képességeit jelentős mértékben eltúlozva – a problémákat leküzdeni, a népet, vagy a nemzetet „megváltani” képes személyként festette le a propaganda.¹⁰ Ennek eredményeként egyfajta vallásos hit alakult ki a vezérek körül, amire kiváló példa Adolf Hitler mítosza.¹¹ A vezérkultuszok és a politikai vallások közötti kapcsolat legfontosabb jellemzőinek a következők tekinthetők. A vezér, mindenekelőtt, elvezeti népét, nemzetét egy szebb és boldogabb világba, amit gyakran „paradicsomnak”, „ígéret földjének” neveztek. A vezér a „megmentő”, a „megváltó”, a „gyógyító”, aki garantálja a nemzet „feltámadását” és „újjászületését”. Bizonyos esetekben „prófétaként”, „apostolként”, Isten küldöttjeként jeleníti őt meg a propaganda. A kultikus nyelvben elkülönült egymástól a „jó” és a „rossz” fogalma: ami annyit jelentett, hogy a vezér már legyőzte, vagy le fogja győzni a „sötétséggel” azonosított ellenséget, a „gonoszt”, az „eretnekeket”. A vezér megjelenése, továbbmenve a felsorolásban, az új időszámítás kezdetét jelenti („új hajnal”, „reggel”, „feltámadás”). Ő ugyanis az az ember, aki elhoz egy új korszakot, amely tökéle-

⁶ Uo. 77–79., 84. Voegelin két típusú vallást különböztetett meg: a túlvilágiakat és a belső-világúakat. Az előbbieket „a lét egészét” átfogják, míg az utóbbiak „világi jelenségekre vonatkoznak, ezért a létet nem képesek egészében megragadni”. Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 80.; Eric Voegelin: A politikai vallások. In: Századvég, 2011/1. sz. 55–59. Lásd még Cattaruzza: i. m. 2–4. A politikai jelenségek vallásként történő értelmezéséhez lásd Povedák István: i. m. 24.

⁷ Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 82–84. Az idézet a 84. oldalon található. Uő: Isten lefejezése. Utószó a politikai vallásokhoz. In: Századvég, 2011/1. sz. 72–74.; Marina Cattaruzza: i. m. 4.; Juan J. Linz: The religious use... i. m. 102–103.; Eric Voegelin: i. m. 60., 65.

⁸ Eric Voegelin: i. m. 60.

⁹ Balogh László Levente: Isten lefejezése. i. m. 68.

¹⁰ Ennek elméleti háttéréhez lásd Ernst Cassirer: i. m. 39–40.; Zentai Violetta: Politikai antropológia: a politika antropológiája. In: Uő (szerk.): i. m. 20., 22–23.; Anna von der Goltz: Hindenburg. Power, Myth, and the Rise of the Nazis. Oxford, Oxford University Press, 2009. 7.

¹¹ Ian Kershaw: A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény. Kortina Kiadó, Budapest, 2003. 35–37., 46–47., 51–52., 63., 67., 82–84., 88–90., 92., 103–105., 108–109., 117., 121., 155–159., 162., 204.

tes, mentes azoktól a bűnöktől, állapotoktól (szenvedés, halál, nyomorúság, megaláztatás, stb.), amelyekbe az adott politikai közösség belekerült. Mint minden vallás, a politikai vallások is törekszenek arra, hogy örökkévalók legyenek, az új kezdet motívuma ezt is kifejezi. A vezérkultuszok megkerülhetetlen elemeit alkották természetesen a ritualizált évfordulók, a politikai rítusok, amelyek „politikai liturgiája” erősíti a közösség tagjainak összetartozását. A vezérek tisztelete vallásos keretek között valósult meg, és ezzel is összefüggésben szakralizálódott a személyük, egyfajta Istenpótlékká váltak. A vezérkultuszok építésében és ápolásában tehát lényeges szerepet játszottak a vallásos szimbólumok, kifejezések, ahogyan a vezér iránti hódolat és imádat kifejezését és erősítését szolgáló rítusok is.¹²

A fent leírtak a totalitárius rendszerekre vonatkoznak. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a jelenség milyen mértékben azonosítható más típusú, például az autoriter,¹³ vagy esetleg a demokratikus rendszerekkel. Juan J. Linz értelmezése szerint különböző típusai lehetnek a politika és a vallás elválasztásának, így például megvalósulhat ez az ún. liberális modellben, amikor a hatalom nem avatkozik be az egyházak életébe, biztosítja a vallási pluralizmust, nem kívánja szakralizálni a politikát, míg a másik oldalon az egyházak sem törekszenek politikai tevékenységre. Miután a politika és a vallás közötti határok nem minden esetben tekinthetők egyértelműnek, így a két szféra közötti viszony nem konfliktusmentes. A politikai vallás kialakulása irányába mutató tendenciáról tehát ebben az esetben nem beszélhetünk. Az elválasztás megvalósulhat azonban úgy is, hogy a vallásgyakorlást a hatalom a magánélet színtereire kívánja visszaszorítani, és ezzel párhuzamosan a nyilvános politikai ünnepek veszik át a vallásos ceremóniák funkcióit, ahogyan történt ez a totalitárius rendszerekben is. Minél inkább megvalósul az utóbbi, tehát a politikai élet szakralizálása, annál nagyobb esély van véleménye szerint az autoriter rendszerekben egy politikai vallás kialakítására, igaz, a totális rendszerektől eltérő keretek között.¹⁴ Természetesen a politika és a vallás között „bensőséges”, „meghitt” kapcsolat is kialakulhat, ilyen esetben persze nem elválasztás, hanem fúzió valósul meg.¹⁵ Ezt nevezi Linz az

¹² Az áttekintés az alábbi szakirodalom alapján készítettem el: Marina Cattaruzza: i. m. 1–18.; Hans Maier: Political Religions and their Images: Soviet communism, Italian Fascism and German National Socialism. In: Totalitarian Movements and Political Religions, 2006/3. sz. (7.) 267–281.; Uő: Political Religion: a Concept and its Limitation. In: Totalitarian Movements and Political Religions, 2007/1. sz. (8.) 5–16.; Roger Eatwell: The Concept and Theory of Charismatic Leadership. In: Totalitarian Movements and Political Religions, 2006/2. sz. (7.) 141–156.

¹³ Juan J. Linz: Totalitarian and authoritarian regimes. Lynne Rienner Publisher, Boulder London, 2000. 159–171.0

¹⁴ Juan J. Linz: The religious use... i. m. 105–106.

¹⁵ Uo. 106.

átpolitizált vallások jelenségének. Az autoriter rendszerek esetében két fő okot lát a megjelenésükre. Az egyik az, amikor az individualizmust és a liberális társadalom értékeit elutasító politikai berendezkedés megerősíti a tradicionális vallások szerepét, befolyását. A másik a nemzetépítésnek és a nemzeti identitás alakításának az esete, különösen nemzeti traumák esetében, amikor szintén a tradicionális vallások megerősítésére kerül sor.¹⁶ Mindegyik esetben a hatalom érdekeinek megfelelő módon politikai, legitimációs funkciót töltenek be a vallásos értékek, szimbólumok, rítusok, stb.¹⁷ A demokratikus rendszerekkel Linz csak utalásszinten foglalkozik, amelyekben inkább a politika és a vallás elválasztása valósul meg, bár bizonyos politikai pártok – akár kormányzati pozícióban is – törekedhetnek az említett fűzióra, aminek az okai között természetesen megtalálhatók például a Linz által említett tényezők, ahogyan más is.

A Horthy-kultusz vallásos elemei

I. Az „evilági megváltás” ígérete

A Horthy Miklós személye köré felépített vezérkultusz fő üzenete az „evilági megváltás”, pontosabban kifejezve az „evilági feltámadás” ígéretét jelentette. Végeredményben ez nem volt más, mint egy nemzeti „üdvtan”.¹⁸ Horthy Miklós, a nemzet vezére jelentette ugyanis az 1919 és 1944 közötti töménytelen mennyiségű méltatás szerint a garanciát a „szebb” és „boldogabb” magyar jövődő megvalósítására, a vágyott állapot elérésére, az első világháborús összeomlás eredményeként elszenvedett nemzeti sérelmek orvoslására, az elveszített nemzeti nagyság visszaszerzésére, azaz a történelmi Magyarország helyreállítására, összegezve, a magyarság „feltámadására”.¹⁹ Az ő személye – érvelt a propaganda – ugyanis stabil és kiszámítható viszonyokat garantál. Határozottan, megingathatatlanul és céltudatosan vezeti a magyarságot előre, dacol mindazokkal a tényezőkkel, amelyek esetleg akadályozzák, vagy akadályozni szeretnék a kitűzött nemzeti célok megvalósítását. Az ő személye „szilárd” pont, „köszikla”, amire a nemzet felépítheti a jövőjét. Benne kétségek nélkül lehet bízni. A kultusza reményt, bizakodást, minél optimistább jövőképet igyekezett sugallni. Ter-

¹⁶ Uo. 106–107., 110–113. Bizonyos értelemben a magyar irredenta kultusz is egy ilyen átpolitizált vallásnak tekinthető. Ehhez lásd Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram, Pozsony, 2009.

¹⁷ Linz hangsúlyozza, hogy nemcsak a politikai hatalom, hanem az egyházak érdekeit is szolgálhatja ez a fűzió, például az erőteljesebb szekularizáció követelőivel szemben. Juan J. Linz: The religious use... i. m. 106.

¹⁸ A fogalmakhoz lásd Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 79.

¹⁹ Az elméleti háttérhez lásd Romsics Gergely: Mítosz, kultusz, társadalom. In: Mozgó Világ, 2004/7. sz. (XXX.) 57–60. Uő: A jelentés zsarnoksága. In: Pro Minoritate, 2004/tavaszi. 4–6., 8.

mészeten a Horthyról kialakított kép jelentős mértékben távol állt a valóságtól: ugyanis a tetteit, a tulajdonságait – időnként az irracionalitás szintjéig – felnagyították, mert csakis így lehetett igazolni a személyébe vetett hitet, illetőleg az alkalmasságát, azt, hogy miért őt, és csakis őt szabad követnie a magyarságnak.²⁰ Mint minden vezérkultusz Horthy Miklós kultusza is kizárólagosságra törekedett: eszerint nem lehet más vezére a magyarságnak rajta kívül, a kitűzött célok csak az ő vezetésével érhetők el. A magyar nemzet teljes „feltámadására” csakis akkor kerülhet sor, ha az ő személye mögött sorakozik fel a nemzet. Nincsen más lehetőség.

Horthy személye kultikus értékelésének – a fentiekből következően – állandó eleme volt a lehető legnegatívabban ábrázolt, a „bűnnel”, a „halállal”, a „szenvédéssel”, a „gonosszal” és az „árulással” azonosított időszak, az összeomlás, a magunk mögött hagyott múlt és az ettől gyökeresen eltérő jelen ütköztetése, természetesen mindig jelezve a „szebb jövő” ígéretét, azt, hogy a fővezér, majd a kormányzó vezetésével hová juthat el a magyar nemzet. Ez az interpretáció, múltértelmezés és a jövőről alkotott kép már 1919 őszén megjelent. Legjobban Tormay Cécile 1919. november 16-án, az Országház előtt elmondott beszédének részlete fejezte ezt ki:

„Hajnal van ma! Ti hoztátok – és mi asszonyok, mint kétezer év előtt a Szentírás reggelén, a Golgota tövében, eljöttünk, hogy köszöntsük a feltámadást! Magyar hajnal és keresztény feltámadás a ti hazatéréstek egy szörnyű véres Kálvária után, melyben Károlyi, a magyar Iskariot és démoni cinkosai elárulták, megkínózták, kifosztották és megcsúfolták a magyar nemzetet. Történelmünknek legsötétebb éjszakája volt ez és most olyan ígéretes a reggel, mert eljöttetek. Hat hónap óta a reménységet Horthy Miklósnak hívták Magyarországon [...]”²¹

Jól látható a krisztusi szenvedéstörténet és a feltámadás keresztény hagyományának átértelmezése, a magyar viszonyokra történő alkalmazása. Ezzel az erőltetett, kiforgatott és tévesen magyarázott párhuzammal Tormay Horthy személyét és szerepét a szakrális szférába emelte.²² E beszéd szerint 1919. november 16., Horthy budapesti bevonulásának napja a magyar történelem fordulópontja, az azt megelőző időszakhoz képest egy minden szempontból megújult korszak szimbolikus kezdete („hajnal”, „reggel”), az „új” időszámítás első napja, amikor

²⁰ A vezérkép alapvető funkciója a politikai közösségből kiemelt vezér alkalmasságának alátámasztása. Ehhez lásd Ernst Cassirer: i. m. 40.

²¹ Idézi Pilch Jenő: Horthy Miklós. Athenaeum, Budapest, 1928. 279.

²² Zeidler Miklós: i. m. 199., 231–232.; Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. In: Budapesti Negyed, 2000/3–4. sz. (VIII.) 160.

a nemzet „feltámad”, „újjászületik”, de a „feltámadás” még korántsem teljes, mert ez – mint erre Tormay is utalt – csak a történelmi Magyarország helyreállításával valósulhat meg.²³ E bipoláris – az abszolút „jót” és az abszolút „rosszat” szembeállító – világkép szerint Horthy szimbolizálta a szakítást a politikai gonosz, Károlyi Mihály és a „démoni cinkosai” által megszemélyesített múlttal („éjszaka”), így az ő személyét azonosították a „gonosz” legyőzésének megtörténtével. Mindezek eredményeként egyedül tőle remélhető a „szebb jövő”, a nemzettel szemben elkövetett árulás következményeinek maradéktalan orvoslása.²⁴ Horthy Miklós a nemzet „reménysége”, „megmentője”, mert az ő fellépése adott esélyt kikerülni a jelenlegi nyomorúságos helyzetünkből.²⁵ A Horthy-kultusz és az irredenta kultusz már 1919 őszén egyértelműen összeolvadt.²⁶

1919 őszét követően két és fél évtizeden át a szimbolikus kezdet, a „feltámadás” és az „újjászületés” üzenete alapjaiban határozta meg a Horthy-képet, még akkor is, ha a méltatások, magasztalások szerzői nem Tormay Cécile szavaival, ha nem is ennek a konkrét párhuzamnak az alkalmazásával tették ezt.²⁷

2. A vezérkép messianisztikus vonásai

Az „evilági megváltás”, „feltámadás” ígéretéből logikusan következne, hogy a vezérkép markáns jellemzői közé tartoztak a messianisztikus vonások. Ez azonban csak a korszak legelejéről mondható el, és különösen is a vidéki lapokra volt jellemző. Egy példa:

„Ki lenne a mi Megváltónk más, kibe bízhatna ez a nemzet másba – mint Horthy Miklósba? Amikor a magyar nemzetgyűlés egyhangú lelkesedéssel Horthyt választotta meg az ország kormányzójának, nemcsak egy ideiglenes államfőről akart gondoskodni, ha-

²³ Pilch Jenő: i. m. 280.

²⁴ Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz kezdetei. In: Múltunk, 2009/4. sz. (LIV.) 176–177.; Szabó Márton: Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. 18–21., 74., 85–88.; Povedák István: i. m. 158.

²⁵ A Hitlert méltató cikkek is gyakran éltek a szimbolikus kezdet képével, illetve az ehhez tartozó fogalmakkal. Például: „Németországban ma nemcsak az állam eszméjének megújulásáért, hanem a német lélek újjáalakításáért is folyik a harc... A német nép felszabadult az öt évek hosszú sora óta fogságban tartó lidércnyomás alól, s elindult egy új, s reméljük, áldott korszak felé”. Idézi Ian Kershaw: i. m. 84.

²⁶ Zeidler Miklós: i. m. 225–226.

²⁷ Lásd például Turbucz Dávid: Az „országépítő” kormányzó képének megjelenése az 1920-as évek második felében. In: Kommentár, 2011/3. sz. 38–40.; Uő: Vezérkultusz és nyilvánosság. Horthy Miklós „országglásának” húszéves jubileuma (1939–1940). In: Médiakutató, 2010/2. sz. (XI.) 103.; Uő: Horthy Miklós hetvenötödik születésnapja. In: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János (szerk.): „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 452–453.

nem ennek a szomorú országnak arra nézve, hogy lesz még feltámadása és megváltója Horthy Miklós lesz. [...] Horthy Miklós kormányzósága Magyarország újjászületése, feltámadás, amelyről mi a rügyet fakasztó tavaszban magyar szívünk teljes melegével adunk hírt”.²⁸

A radikális jobboldal napilapjában, a korai kultuszépítés egyik legaktívabb orgánumban, a *Szózat*ban leközölt versben az alábbi két sor is szerepelt:

„Jézus! Jézus! – őseink riadalma,
Horthy! Horthy! – lelkünkől ez rivali ma”.²⁹

A konkrét párhuzamok, utalások szintjén – a kortárs diktátorkultuszokkal el-
lentétben – Horthy Miklós megítélésének egyáltalán nem volt olyan markáns
eleme a „Messiás”, a „Megváltó” képe, mint említettem, ez elsősorban a korszak
elejére, a nagy trauma időszakára volt jellemző. Abban az esetben viszont, ha a
„feltámadás” és az „újjászületés” kifejezéseket nem vonatkoztatjuk el a Bibliá-
ban leírtaktól, ami mellett lehetne érvelni, ugyanis az 1919 után alkalmazott
szimbólumokat onnan vették át a kultusz építői, ráadásul a „feltámadás” és az
„újjászületés” kifejezetten Jézus alakjához kapcsolódik, akkor jóval erőtelje-
sebbnek tekinthetők a Horthy-kép messianisztikus vonásai. Azonban gyengíti ezt
az érvet, hogy a kereszténység fogalomkészletéből kiragadott, kiforgatott elemek
már nem, illetve csak nehezen értelmezhetők az eredeti hagyomány keretei kö-
zött.³⁰

3. A „magyarok Istene” és Horthy Miklós

A Horthy Miklósról kialakított kép igazolása, alátámasztása érdekében a kul-
tusz építői meglehetősen gyakran hivatkoztak a „magyarok Isténének” akaratára.
Eszerint Horthy Miklós a „magyarok Isténének” küldötteként került az ország
élére, lett a nemzet vezére, tevékenységét tehát isteni akaratként állította be a
propaganda. Az Őszövetség vonatkozó részének átértelmezése szerint a kivá-
lasztottként beállított magyar nép és a „nemzetiesített” Isten között különleges
viszony létezik, sugallták a Horthy személyéről szóló méltatások, és e „különle-
ges pártfogás” eredményének tekintették, hogy a „mi” Istenünk kiválasztotta,
majd elküldte „nekünk” Horthy Miklóst, hogy „megmentsen”, majd a vágyott

²⁸ Halasi Újság, 1920. március 3. 1.

²⁹ Szózat, 1920. március 2. 4.

³⁰ Lásd ehhez Zeidler Miklós: i. m. 231–232.

„szebb jövő” felé vezessen „minket”.³¹ Az így érvelők általában azt is kijelentették, hogy mindez a magyar történelem egészére igaz, tehát amikor a magyarság válságba, veszedelembbe került, akkor a „mi” Istenünk sosem hagyott el „minket”. 1920 februárjában, a kormányzóválasztást megelőző Horthyt népszerűsítő népgyűlések egyikén hangzottak el a zátonyra futott hajóhoz hasonlított Magyarországról a következő gondolatok, amelyet:

„csak egy olyan rettenthetetlen bátorságú kormányos menthet meg az elsüllyedéstől, mint Horthy Miklós. A történelem lapjaira mutatva, hitet és reményt keltett a szívekben, hogy a magyarok Istene a nemzetet a végveszedelmében meg fogja menteni. Mindig adott a magyarnak a múltban – veszély idején – nagy férfiakat. A török veszedelem idején adta Hunyadi Jánost, majd Zrínyi Miklóst, az osztrák elnyomás alatt II. Rákóczi Ferencet. Most pedig, a legnagyobb veszedelemben adta Horthy Miklóst”.³²

A Horthy-kultusz kezdetekor ez a kijelentés és az ehhez hasonló állítások az ország élére került vezér legitimációját voltak hivatottak erősíteni, a személyéhez kötött vágyak megvalósításának realitását igyekeztek jelezni. Ha ugyanis a mindenható Isten a „mi” oldalunkon áll, akkor nem fordulhat elő, hogy a velünk szemben elkövetett igazságtalanságok nem lesznek jóvátéve. Ezt az üzenetet erősítették – a mitikus gondolkodásban a „minden lehetséges jók”, a megpróbáltatások és a szenvedések nélküli világot szimbolizáló – „ígéretföldjére” történő hivatkozások is.³³ Olyan vezérre van szüksége eszerint a magyarságnak, hangzott el például 1920 februárjában Veszprémben, aki „a tanulságos pusztai vándorlason át elvezet [bennünket – T. D.] az új diadalmas nemzeti Magyarország ígéretföldjére”.³⁴ A korszakban később, például a konszolidáció végrehajtását és a revíziós sikereket követően már azt állíthatta a propaganda, hogy Horthy Miklós nem véletlenül lett a nemzet vezére, „a magyarok Istene” küldötteként ugyanis képes volt javítani az országot, a magyarság helyzetén, megvalósítva ezzel Isten akaratát, és ez így lesz a jövőben is, nem lehet másként, tehát van remény a teljes „feltámadásra”. Ezt fejezi ki az alábbi idézet:

„Minden magyar ember – határainkon belül és túl, mindenki egyformán – hálával köszönti e napon a Mindenhatónak, hogy

³¹ A „magyarok Istene” motívum értelmezéséhez lásd Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. PolgART, Budapest, 2004. 292–296. Különösen a 294. oldal.

³² Dunántúli Hírlap, 1920. február 17. 2.

³³ Szabó Márton: Politikai idegen. i. m. 190–191.

³⁴ Veszprémi Hírlap, 1920. február 24. 2.

nemzetünknek a történelem legválságosabb esztendeiben ilyen gondviselészerű Vezért adott. Vezért, aki a legendából kilépett hősként vezeti népét fehér lován az igazság, a föltámadás felé”.³⁵

A „magyarok Istene” motívuma meglehetősen gyakori eleme volt a kormányzót magasztaló cikkeknek, vagy éppen az őt dicsőítő beszédeknek.³⁶ A Horthy személyéhez kötődő évfordulókon³⁷ a kutatásom során átnézett napilapokban megjelent cikkekben³⁸ az 1920-as években évente kevesebb mint 10 alkalommal, 1930 és 1938 között többször, 10 és 50 közötti, tehát változó értékekről beszélhetünk, míg 1938-at követően, a kultusz tetőpontján ennél is többször fordult elő. A kormányzóválasztást megelőző időszakban, 1919. júniusa és 1920. március 7. között 41 alkalommal volt olvasható ez a motívum az országos és a vidéki sajtóban.³⁹ Megtévesztő azonban az összehasonlítás, miután a kultusz kezdeteit rekonstruáló kutatásom során jóval szélesebb sajtóanyagra támaszkodtam, mint az 1920 utáni időszak elemzésekor, ráadásul a kormányzóválasztás előtt évfordulókról nem is beszélhetünk.

4. A történelmi egyházak kultuszépítő szerepe

A fentiekben leírt jelenség nem a történelmi egyházak akaratával szemben jelentkezett, sőt még azt sem lehet állítani, hogy passzívak lett volna ezen a területen. Horthy Miklós vidéki útjain, kiemelkedő közszereplésein, a revíziós sikereket követő bevonulásain, vagy éppen a kormányzó személyéhez kötődő évfordu-

³⁵ Esti Magyarország, 1939. december 5. 3.; Lásd még például Új Nemzedék, 1939. december 7. 3.; Újság, 1940. február 29. 1. A korabeli vezérkultuszok közötti párhuzamokat érzékelteti az Adolf Hitlerről írt alábbi költemény is:

„Az Úristen a megmentőt elküldte immár,
nyomorúságunknak vége.
Az országban öröm és ünneplés itt jár.
Mert eljött a tavasz végre”.

Idézi Ian Kershaw: i. m. 82.

³⁶ Ehhez lásd például Szózat, 1920. április 12. 1. és 1921. április 2. 1.; Új Nemzedék, 1928. június 18. 8.; Budapesti Hírlap, 1930. június 18. 9. és 1938. november 6. 3.; Nemzeti Figyelő, 1935. március 3.; Újság, 1943. június 18. 1.; Nemzeti Újság, 1944. június 19. 5.

³⁷ A kiemelt ünnepek közé a kormányzó születés- és névnapja (június 18., december 6.), illetőleg a kormányzóválasztás (március 1.) és a budapesti bevonulás (november 16.) napja tartozott. Dömötörfi Tibor: A Horthy-kultusz elemei. História, 1990/5–6. sz. (XII.) 24–25.

³⁸ A kutatáshoz felhasznált napilapokat igyekeztem politikai irányultságukat tekintve reprezentatív módon összeválogatni: a szélsőjobboldali Magyarország és Új Magyarország, a radikális jobboldali Szózat, a katolikus klérus szócsövének tekinthető Új Nemzedék és Nemzeti Újság, a konzervatív szellemiségű Budapesti Hírlap, Magyarország, és 8 Órai Újság, a polgári liberális irányultságú, de eltérő nézőpontoknak is helyet adó Pesti Napló, Pesti Hírlap, Esti Kurír és (Az) Újság, illetve a szociáldemokrata Népszava cikkei kerültek elemzésre.

³⁹ Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz kezdetei. i. m. 199.

lőkon tartott ünnepségeken, rendezvényeken a történelmi egyházak képviselőiben papok, lelkészek, illetőleg természetesen az egyházi elit is részt vett. Az egyházi fenntartású iskolákból nem hiányoztak az ún. Horthy-ünnepek. A római katolikus, a református és az evangélikus egyházak rendszeresen tartottak országsszerte miséket, istentiszteleteket a kormányzó születés- és névnapjain, ahogyan a kormányzóválasztás és a budapesti bevonulás nagyobb évfordulóin is. A harangozás időtartamáról a római katolikus érsekek és püspökök pásztorlevelei, illetve a protestáns püspökök főpásztori levelei rendelkeztek.⁴⁰ Ezen alkalmak során az ígét hirdető lelkészek, papok, akik között természetesen püspökök és érsekek is megtalálhatók voltak, előszeretettel alkalmaztak vallásos utalásokat, bibliai párhuzamokat. Mindez nemcsak a fennálló politikai berendezkedés védelmével, a politikai hatalom részéről megfogalmazott elvárásoknak való megfeleléssel, hanem társadalomlélektani körülményekkel, az erős politikai vezetés iránti vágygal, vagy éppen a Tanácsköztársaságra adott reakcióval, az első világháborút követő események elutasításával is magyarázható. A Horthy-kultusz vallásos jellege tehát nemcsak a világiak, hanem a klerikusok kultuszépítő tevékenységéből is következett.

A történelmi egyházak ezen a téren betöltött szerepe elsősorban az ünnepi igehirdetéseken keresztül mutatható be. A gondosan kiválasztott bibliai igék meghatározták a prédikációk vezérképhez illeszkedő üzenetét. A kormányzóválasztás tizedik évfordulóján, tehát a kerek évfordulók egyikén, Ravasz László dunamelléki püspök a Kálvin téri református templomban tartott prédikációt. (Ravasz László az egyháziak részéről a legaktívabb kultuszépítők közé tartozott.) Az igehirdetési alapige Zakariás próféta könyve 4. részének 6. verse volt: „Nem erővel, sem hatalommal, hanem az én lelkem által”. Eszerint Horthy Miklós a Szentlélek segítségével vezeti az országot:

„[...] egy országot tartott meg, nem erővel, nem hatalommal, hanem a lélek által. Új történelmet indított meg, amelynek középpontja egy lélek nagy inspirációja volt. Hadsereget támasztott a földből, pedig nem volt sem aranya, sem vasa, csak lelke volt. Az ájult magyar szívekbe költözött be, mint a testbe visszatérő lélek. Ő volt a magyar hit, a magyar életakarat, a magyar dac, ő volt a nemzeti remény, a holnap programja. Ő adott e nemzetnek eddigelé legnagyobb ajándékot: visszaadta önbizalmunkat és önérzetünket. Ezért benne önmagát látja és becsüli meg a nemzet [...]”.⁴¹

⁴⁰ A görög katolikusok, a neológ és az ortodox izraeliták ritkábban, elsősorban a nagyobb évfordulókon tartottak istentiszteleteket.

⁴¹ Az igehirdetés teljes szövegét közli: Dunamelléki Egyházkerületi Közlöny, 1930/1. sz. (VII.) 1930. márc. 1. 9–10.

A Deák téri evangélikus templomban Geduly Henrik tiszakerületi püspök Ézsaiás könyve 9. részének 1. versére („A nép, mely setétségben jár, lát nagy világosságot”) hivatkozva kijelentette, hogy Isten a történelmünk során már számtalanszor támasztott a „sötétség” után „világosságot”.⁴² A Jézus Krisztusra vonatkozó prófécia átértelmezése az első világháborút követő időszakra vonatkozott, amikor Horthy Miklós megjelenésével egy új korszak vette kezdetét. A Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett helyőrségi templomban Hász István tábori püspök az ország „első kormányosát” méltatta, aki az „Ígéretföldje” felé vezeti a magyarságot.⁴³ Tíz évvel később Ravasz László és Raffay Sándor a bányai evangélikus egyházkerület püspöke hasonló üzenetekre építette fel mondanivalóját.⁴⁴ A kormányzó születés- és névnapjain sem maradtak el a Horthy Miklós személyére kihegyezett igehirdetések. Ezek túlnyomó többsége szerint Horthy Miklós 1919-ben Isten gondoskodása eredményeképpen került a nemzet élére: „amikor már szinte átadtuk magunkat a kétségbeesett vak sorsnak, Isten akkor adott nekünk egy férfiút vezetőül, például, aki egyszerre megacéloította erőinket a maga lelkének erejével és azóta is el nem fáradó energiával áll hajónk kormányánál” – mondta például Soltész Elemér protestáns tábori püspök.⁴⁵ 1934. június 18-án az ünnepi protestáns tábori istentiszteleten a 103. zsoltár 1-5. verse volt az igehirdetés alapigéje:

„Áldjad, lelkem, az Urat,
és egész bensőm az ő szent nevét!
Áldjad, lelkem, az Urat,
és ne feledd el, mennyi jót tett veled!
Ő megbocsátja minden bűnödöt,
meggyógyítja minden betegségedet,
megváltja életedet a sírtól,
szeretettel és irgalommal koronáz meg.
Betölti javaival életedet,
megújul ifjúságod, mint a sasé”.

A magyarságnak az elhangzott igehirdetés szerint azért kell áldania Istent, mert kiválasztotta Horthy Miklóst.⁴⁶ Kiválasztotta például arra, hogy elvezesse a magyar nemzetet az „Ígéretföldjére”. 1935. június 18-án vitéz Bátorkeszi Kiss Sándor tábori alesperes Józsué könyve 1. részének 11. verse alapján („Készítse-

⁴² Pesti Hírlap, 1930. márc. 2. 2.

⁴³ Budapesti Hírlap, 1930. márc. 2. 1–2.

⁴⁴ 8 Órai Újság, 1940. március 1. 2.

⁴⁵ Budapesti Hírlap, 1932. december 7. 4.; Lásd még például 8 Órai Újság, 1932. június 18. 5., 1934. december 7. 5.; Budapesti Hírlap, 1933. december 7. 4., 1934. június 19. 1.

⁴⁶ Újság, 1934. június 19. 2.

tek magatoknak útravalót, mert három nap múlva átkeltek itt a Jordánon, hogy bemenjetekek, és birtokba vegyétek azt a földet, amelyet Istenetek, az Úr ad nektek birtokul”) beszélt erről a hallgatóságának.⁴⁷ A kormányzót ezen kívül „kösziklőnek” (Ravasz László), „megmentő prófétának”, „jövendőbe vetett hitünk élő reménységének” (Raffay Sándor) is nevezték.⁴⁸ A fentiekhez hasonló értékelésekben a római katolikus püspökök pásztorlevelei, igehirdetései sem szűkölködtek. Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek szerint Horthy Miklóst szemelte ki az Isten arra, hogy „a csonka haza veszélyeztetett sorsát megjavítsa, a béke megőrzésével, az alkotó munka segélyével és a külföldi államokkal való jó viszony ápolásával a nemzet boldogulását előmozdítsa”.⁴⁹ Hasonlóképpen fogalmazott Glattfelder Gyula csanádi püspök is.⁵⁰ Természetesen a kormányzó „bölcse” országglásának érdemeit sem felejtették el méltatni.⁵¹

Összegzés

Miután a Horthy-korszak politikai berendezkedése nem volt totalitárius (egy sajátos autoriter rendszernek tekinthető), így a politikai vallásokkal kapcsolatos szakirodalom megállapításai csak korlátozásokkal alkalmazhatók Horthy Miklós vezérkultusza esetében.

A politikai hatalom, az állam ugyanis nem szakralizálódott a korszakban, nem tekintett magára Istenként. Horthy személyének, tevékenységének értékelése ugyan a szakrális szférába került, mint látható, de ez ennek ellenére is elmaradt a totalitárius rendszerek hasonló jelenségeitől. Az egyház és az állam szétválasztása kapcsán elmondható, hogy a történelmi egyházak meghatározó politikai és közéleti szerepe miatt szintén csak korlátozásokkal beszélhetünk politikai vallásról. Nem is beszélve a közoktatásról, amelyben az egyházak szerepvállalása szintén megkerülhetetlen. Szekuralizált közegről tehát nem beszélhetünk a Horthy-kori Magyarországon. A tradicionális vallás gyakorlása, mindezekon túlmenően, nem korlátozódott a magánélet színtereire. Linz nyomán sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy a Horthy-kultusz kétségtelen vallásos jellege a tradicionális vallások értékrendszerének, szimbólumainak politikai alkalmazását jelenti.⁵² Tehát inkább legitimációs célok megvalósítására törekvő átpolitizált vallásról, a politika és a vallás fúziójáról beszélhetünk, mint politikai vallásról, bár annak bizonyos jellemzői kimutathatók az 1919 és 1944 közötti Horthy-

⁴⁷ Budapesti Hírlap, 1935. június 19. 7.

⁴⁸ Pesti Hírlap, 1938. június 19. 1-2.; Reggeli Magyarország, 1943. június 19. 2.

⁴⁹ 8 Órai Újság, 1930. február 25. 3.

⁵⁰ Nemzeti Újság, 1930. február 23. 5.

⁵¹ Reggeli Magyarország, 1940. február 25. 5.; Új Nemzedék, 1940. február 25. 3.

⁵² Juan J. Linz: The religious use... i. m. 104.

kultusznál.⁵³ Ilyen például az ún. „evilági megváltás” ígérete, a „kollektív üdv-tan”: a nemzet „feltámadásának” a vezér személyéhez kötött ígérete.⁵⁴ Horthyt a nemzet „megmentőjeként” festette le a propaganda, Isten küldöttjének tekintették, aki legyőzte a „gonoszt”, és vezeti a nemzetet az „ígéretföldre” felé. A személyéhez kapcsolva szimbolikus értelemben új időszámítást is bevezettek.

A Horthy-kép számos eleme azonosítható tehát a totalitárius rendszerek politikai vallásaival, de a rendszer jellege és a társadalmi berendezkedés miatt, itt elsősorban az egyházak meghatározó közéleti szerepére gondolhatunk, mégsem tekinthető annak, így mindezekből kifolyóan sokkal célravezetőbb e jelenséget átpolitizált vallásnak tekinteni. Már csak azért is, mert a (szekuralizált) politikai vallások az adott rendszer bukásával egy időben eltűnnek, míg a politikai (legitimációs) célokból alkalmazott vallásos értékek, szimbólumok nem, így akár egy másik politikai hatalom is felhasználhatja őket a későbbiekben.⁵⁵ Míg a Horthy-kultusz 1944-ben darabjaira hullott, addig az 1919 és 1944 között politikai célokra alkalmazott vallási értékek továbbra is léteztek és léteznek.

⁵³ Uo. 106-107.

⁵⁴ A fogalmakhoz lásd Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 79.

⁵⁵ Juan J. Linz: The religious use... i. m. 104.